

Forskeres ytringsfrihed og ansvar

Før var det 'Lomborg-sagen' – nu gælder det 'Bent Jensen og Dragsdahl-sagen': Hvad er forskeres videnskabelige ansvar, når de deltager i den offentlige debat?

Af Jens Morten Hansen

Reaktionerne på Bent Jensens udtalelser om, at Jørgen Dragsdahl var KGB-spion, viser, at der igen er begrebsforvirring om, hvad forskere må og ikke må, når de deltager i den offentlige debat.

Efter det forkludrede opgør om Bjørn Lomborgs bog 'The Skeptical Environmentalist' (på dansk 'Verdens sande tilstand') lægger en ny bekendtgørelse det overordnede ansvar for god videnskabelig praksis hos de enkelte universiteter og deres varierende regler og personalepolitik. Fremover må Udvalgene Vedr. Videnskabelig Uredelighed (UVVU) kun beskæftige sig med decideret uredelighed og ikke med mildere brud på god videnskabelig praksis. Men hvem kan foretage denne sondring, inden en sag er behandlet og afgjort?

Derfor er der atter usikkerhed på området – f.eks. også om religionsforskeren Tim Jensens udtalelser om chefredaktør Carsten Juste og Naser Khader og om mellemøstforskeren Jørgen Bæk Simonsens meninger om Muhammedtegningerne.

Men også før disse spørgsmål kom op i pressen, har vi set usikkerhed omkring den nye bekendtgørelse. F.eks. da psykologiprofessor Helmuth Nyborg i et rodet forløb blev truet med fyring for nylig, efter at han igen havde fremsat sine teorier om kvinders begrænsede åndsevner. I den første sag mod Nyborg om kvinders intelligens havde den daværende rektor pålagt ham at få færdiggjort de afhandlinger, han havde 'citeret' eller 'refereret', men altså endnu ikke havde fået skrevet. Denne 'dom' viser, at Nyborg-sagerne handler om begrebet uredelighed, der altså bør behandles centralt af UVVU og ikke af universitetet selv, mens de andre nævnte 'sager' ikke handler om noget, der har med uredelighed at gøre. De handler snarere om, hvem Dansk Folkeparti synes skal have forskningsbevillinger. Man tager åbenbart let på grundlovens bestemmelse om, at »Den udøvende magt er hos kongen«, det vil sige hos regeringen og dens forvaltningsgrene og ikke hos Folketinget.

Situationen er nu, at det i sager om 'god videnskabelig praksis' er helt op til universitetsrektorerne og deres mere end 100 dekaner og institutledere, hvordan de vil instruere og eventuelt retsforfølge forskerne, når de bruger deres akademiske titler og universitetets øvrige autoritet – f.eks. når forskerne deltager i den offentlige debat.

Hvis spørgsmålet derimod drejer sig om videnskabelig uredelighed, skal sagerne behandles centralt af UVVU. Problemet er 'bare', som det bl.a. ses af Helmuth Nyborg-sagerne, at man først kan foretage denne sondring, når sagen er behandlet og afgjort.

Baggrunden for denne uklare retstilstand er den ulyksalige Lomborg-sag, hvor landsdommer Henrik Brydensholt som formand for UVVU afsagde kendelse om, at Lomborgs bog ikke kunne påvises at være videnskabeligt uredelig. Derimod kunne det påvises, at bogen er i strid med god videnskabelig skik (dvs. praksis). Det gav et voldsomt røre i pressen – uden sammenligning den sag i dansk forsknings historie, der har givet mest omtale overhovedet – ikke mindst i verdenspressen. Lomborg klagede til videnskabsministeren, og Videnskabsministeriet ophævede UVVU's kendelse i særdeles skarpe vendinger og påtalte en række i øvrigt velkendte proceduremæssige forhold, som indtil da ikke havde givet anledning til ministeriets kritik.

Det voldsomme røre omkring Lomborg-sagen, og de dybe spor, som sagen efterfølgende trak i forskningsetikken, var ikke kun juridisk, men nok så meget politisk inspireret. De fleste naturforskere, teknikere og sundhedsforskere var af den opfattelse, at Lomborgs påstande simpelthen var meget skadelige for en bæredygtig miljøpolitik. Dertil kom en for sagen lige så irrelevant, men for stemningen særdeles vigtig forargelse over, at Lomborgs udnævnelse til direktør for Institut for Miljøvurdering (IMV) ikke fulgte de procedurer, der gælder for alle andre statslige forskningsinstitutioner. Herom udtalte det daværende ansvarlige forskningsrådsorgan, Forskningsforum, at oprettelsen af IMV burde følge sektorforskningsloven,

og at bestyrelsen for IMV burde oprettes, før IMV ansatte en direktør, så bestyrelsen kunne indstille til regeringen, hvem af ansøgerne der havde de bedste kvalifikationer.

Men sådan kom det ikke til at gå. Tværtimod opstod der idelige spektakler mellem Lomborg og bestyrelsen, der flere gange måtte udskifte utilfredse medlemmer, bl.a. den legendariske professor i teknisk hygiejne og langtfra 'miljø-flippede' Poul Harremoës. De fleste miljøforskere opfattede bl.a. derfor Bjørn Lomborg som Fogh Rasmussen-regeringens særligt udvalgte 'darling' og mente, at Lomborgs indflydelse på regeringen var årsag til de drastiske nedskæringer, der i den følgende tid kom til at koste flere hundrede forskere og andre specialister i miljø- og energibranchen deres stillinger.

Når sagen kom så vidt og efterhånden delte forskere verden over i to voldsomt uenige grupper, hang det også sammen med, at landsdommer Brydensholt af rent formelle årsager mente, at UVVU's omfattende analyser af Lomborgs påstande og adfærd som forsker ikke skulle fremlægges for offentligheden. Sagens pådømmelse måtte som enhver anden retlig afgørelse til syvende og sidst bero på en dommers skøn over den anklagedes faktiske adfærd og motiver – og slet ikke berøre, om manden har ret eller ej.

Men landsdommer Brydensholts juridiske synspunkt og kendelsens faktiske indhold var der stort set ingen, der kunne forstå, selv om UVVU gjorde, hvad alle hidtil havde ment, at reglerne foreskriver. Nu ville verden have at vide, hvordan 'verdens sande tilstand' er! Havde Lomborg ret eller ej?

Betydningen af at få svar på dette spørgsmål blev bl.a. betonet af New York Times, der hævdede, at Lomborg var blandt de 100 mest indflydelsesrige personer i verden, og blandt de 50 mest indflydelsesrige i Europa. Men der var åbenbart stadig »something rotten in the state of Denmark«, mente mange udenlandske aviser, når dommeren kunne dømme manden for »scientific dishonesty« (hvad han altså heller ikke gjorde), uden at dommeren kunne sige, om Lomborg havde ret eller uret i sine teorier.

Dette kæmpe formidlingsproblem og ikke mindst det forhold, at sagen måske 'bare' drejede sig om en debatbog, bevirkede, at jeg som direktør for Forskningsstyrelsen nedsatte det såkaldte Mogens N. Pedersen-udvalg, der skulle vurdere, om UVVU's regler burde revideres. Udvalget konkluderede bl.a., at der kunne være grund til at stramme UVVU's regler, således at det fremover skulle være afgørende, hvad forskeren faktisk gør, ikke hvad forskeren – påviseligt – har haft til hensigt at gøre, da et uredeligt motiv kun vil kunne påvises i de allerværste tilfælde.

Både udvalget og styrelsen konkluderede, at der til syvende og sidst ikke kan skelnes mellem videnskabelige afhandlinger, debatindlæg og andre 'afgivne produkter', når forskeren hævder, at budskabet bygger på videnskabelige undersøgelser, og når forskeren samtidig benytter sin videnskabelige stillingsbetegnelse og universitetsansættelse som underbygning af en sådan videnskabelig autoritet.

I moderne forskning er f.eks. de politiske, økonomiske og sundhedsmæssige konsekvenser af debatbøger, udredninger, responsa, kronikker og lignende langt større end af egentlige afhandlinger. Der ville derfor være god grund til sikre, at forskere i alle deres 'skriftligt afgivne produkter' skal følge de gældende regler for videnskabeligt redelig adfærd, når de smykker sig med beskyttede videnskabelige stillingsbetegnelser og statsinstitutioners videnskabelige autoritet. Og ikke kun når de skriver afhandlinger, der ofte først udkommer, længe efter at myndighederne eller erhvervslivet har taget stilling til de pågældende spørgsmål. Det sås bl.a. af Landbohøjskolens undersøgelse af Arne Astrups rolle som formand for Ernæringsrådet, hans relationer til sukkerfabrikkerne og hans debatindlæg om sukkers betydning for fedme.

Jeg fremførte det synspunkt, at alle 'afgivne produkter', herunder også kronikker og lignende, burde kunne bedømmes for uredelighed, og at forskere på linje med alle andre erhvervsdrivende har et professions- og produktansvar. Men det fik bl.a. det resultat, at chefredaktørerne Tøger Seidenfaden og Carsten Juste i avisledere m.v. mente, at jeg var »gået fra forstanden«, ligesom professor David Favrholt mente, at hele idéen om UVVU var en »fascistoid konstruktion«. De kunne måske nok se, at der var behov for en afklaring, der ville give forskerne ubetinget ret til at ytre sig offentligt med titlers og ansættelsessteders nævnelse – f.eks. for eller imod en politik, en myndighed, en teknologi, et levnedsmiddel, et lægemiddel eller ethvert andet produkt. Men de kunne ikke se, at en sådan ubetinget ytringsret nødvendigvis må forudsætte, at budskaberne er frembragt på videnskabeligt redelig vis, når forskerne smykker sig med relevante beskyttede titler og statslige ansættelsessteders videnskabelige autoritet, (hvad ville det f.eks. have betydet, hvis kræftlæger uden bekymring for deres ansættelse havde turdet klage til medierne og ikke kun til Sundhedsstyrelsens arkiver over, at hospitalernes ventelister ikke lever op til behandlingsgarantien, og at mange patienter dør eller bliver uheldelige, mens de venter på behandling?).

De to chefredaktører og Lomborgs advokat, juraprofessor Peter Pagh, hævdede sammen med mange andre avisdebattører, der plejede at fremsætte deres personlige meninger på universitetets papir, at det ville begrænse forskernes deltagelse i den offentlige debat, ligesom Favrholt – også i en senere bog – mente, at universiteterne selv kunne finde ud af disse ting. Det mener jeg, at den efterfølgende udvikling har vist ikke er tilfældet.

Det er i hvert fald beviseligt, at antallet af naturvidenskabelige, teknisk videnskabelige og sundhedsvidenskabelige debatindlæg er faldet drastisk i de seneste år, og at de samfundsvidenskabelige debattører fylder mere og mere i avisspalterne. Denne udvikling mere end antyder, at jo mere konkret og fagligt ansvar en akademiker har – f.eks. i et hospitals konkrete patientbehandling eller i en faglig styrelses sagsbehandling – desto farligere er det blevet at ytre sig offentligt. Det vil bl.a. Foreningen til Sikring af Lægers Ytringsfrihed kunne tale med om. Det modsatte synes at gælde, når akademikeren er generalist, således som de fleste med en samfundsvidenskabelig uddannelse er. Siden 1980'erne er der mig bekendt ikke eksempler på, at medlemmer af denne store akademikergruppe er blevet fyret som følge af offentlige ytringer, mens statistikken ser noget værre ud for naturforskere, teknikere og læger.

Denne skævhed i ytringsfrihedens vilkår i de forskellige fag og ikke mindst i de forskellige akademikergruppers indbyrdes *subordinationsforhold* (altså den såkaldte djøfisering) blev tydeligt afspejlet i de to store underskriftindsamlinger, der fandt sted i forbindelse med Lomborg-sagen. Underskriverne til fordel for økonomen Lomborgs ytringsfrihed og mod UVVU's afgørelse bestod overvejende af andre samfundsforskere, mens de noget flere underskrivere til fordel for UVVU som et centralt forsvar for videnskabeligheden helt overvejende bestod af naturforskere, teknikere og læger.

Alle disse synspunkter, sympatier og antipatier, som udspandt sig omkring Lomborg-sagen, bevirkede, at den nye bekendtgørelse om UVVU blev til i en politisk betændt og fagligt giftig atmosfære. Resultatet blev, at en række indflydelsesrige samfundsvidenskabelige debattører plus Tøger Seidenfaden og de andre Lomborg-tilhængerne gik af med sejren på bekostning af især lægernes ønsker.

Den nye bekendtgørelse skabte således ikke klarhed om de procedurer og produkter, som gav anledning til, at UVVU's kendelse i Lomborg-sagen blev fuldstændig misforstået i både dansk og udenlandsk presse. I stedet for at gøre op med de juridiske spidsfindigheder og de forældede opfattelser af forskningens betydning og udtryksformer, der skabte dette kaos, blev Mogens N. Pedersen-udvalgets relevante og fremsynede forslag fejlet af bordet.

De fleste politikere og de mange indflydelsesrige samfundsforskere, der allerede var privilegeret ved risikofrit at kunne luften udokumenterede private påstande på universitetets brevpapir, forstod ikke den yderst vanskelige situation, som mange naturforskere, teknikere og læger må leve med i deres praktiske forskningsarbejde. De var først og fremmest forargede over Lomborg-sagen og krævede derfor, at UVVU – ud over Videnskabsministeriets ophævelse af UVVU's kendelse – fik endnu et drag over nakken, og at andre og mere fremsynede hensyn måtte komme meget længere nede i rækken.

Alle de vanskelige spørgsmål om begrebet 'god videnskabelig skik' blev herefter henvist til de enkelte universiteters isolerede afgørelse, mens UVVU fremover kun må beskæftige sig med egentlig uredelighed, f.eks. decideret svindel i form af opdigning af data, ensidig fordrejning eller kassation af data og urigtig angivelse af forfatternavne. Især i forhold til det grundlæggende retsprincip om lighed for loven, forvaltningslovens krav om de offentlige beslutningstageres uvildighed og ikke mindst i forhold til forskningens tiltagende betydning på en række naturvidenskabelige, tekniske og sundhedsvidenskabelige områder er det uheldigt – om ikke kritisabelt – at alle spørgsmål om god videnskabelig praksis nu skal afgøres af det enkelte universitet eller institut selv.

Disse spørgsmål om god praksis vil for det meste være af principiel betydning for hele forskersamfundet. Det kan derfor ikke være rigtigt, at de kun må behandles af en række forskellige ansættelsesmyndigheder, der har mange andre plausible, men i sammenhængen helt irrelevante hensyn at varetage – f.eks. universitetets omdømme og forhold til pressen, de involverede institutters økonomi og naturlige interesse i at dæmpe interne konflikter. Det kan næppe undgås, at dette vil skabe grobund for nye forkludrede 'Lomborg-sager', men sandsynligvis sager mod mindre kendte forskere, hvor omverdenen er tilsvarende ligeglad med udfaldet. Eller sager, hvor universitetets samlede interesser kan have det bedst med, at 'smed bliver rettet for bager'.

Jeg synes, at universiteterne burde reagere på den nye bekendtgørelse ved at danne tre fælles praksisudvalg: et for sundhedsvidenskab, et for naturvidenskab og teknik og et for samfundsvidenskab og humaniora. Så vil vi nemlig kunne begynde forfra, det vil sige der, hvor det hele startede i sin tid, da forskningsrådene uden politisk indblanding dannede UVVU. En ordning, som nu er kopieret i mange andre lande, men som herhjemme desværre er blevet slemt afsporet af Lomborg-sagens på alle måder uheldige forløb.

Printet fra politiken.dk Lørdag 6. okt 2007

Ophavsretten tilhører Politiken. Informationerne må alene anvendes til egen, ikke-kommerciel brug. Artiklen kan findes på adressen: <http://politiken.dk/debat/kroniker/article237328.ece>